Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 96-111

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.43570>

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USLU

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı, ahmet.uslu@dpu.edu.tr

MEHMET AKİF'İN “LEYLÂ” ŞİİRİNDE ZİHNİYET ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

Özet

İnsanın kendisini ve çevresini bilmesinde rol oynayan idrak, tanıma, anlama, kavrama, hatırlama, sembolleştirme, muhakeme ve soyutlama gibi faaliyetlerin bütünü zihniyet kavramını oluşturur. Zihniyet çözümlemesi iki bölüm halinde yapılmaktadır. Birinci bölümde ele alınan dönemin, çağın ya da herhangi bir zaman diliminin genel bir portresinin çizilmesi bulunmaktadır. Bu sayede dönemin ahlak ve zihniyetinin genel hatları çizilebilmektedir. İkinci bölümde ise köklere ve kaynaklara inerek bu zihniyetin belirme ve şekillenmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Zihniyet çözümlemelerinde üzerinde durulan bir konu da dindir. Dinin, zamanın yaşam tarzının oluşmasında ve insanların zihin dünyasının şekillenmesinde etkili olup olmadığı ya da etkinin boyutları araştırmanın temel hareket noktasıdır. Bu çalışmada Mehmet Akif'in *Leylâ* şiirinden yola çıkılarak bir zihniyet çözümlemesi yapılacaktır. Safahat'ın yedince bölümünde yer alan *Leylâ* şiiri toplumun içinde bulunduğu durumu göstermesi ve insanların hissiyatını anlatması bakımından önemli bir şiirdir. Çalışmada öncelikle şiir yapı bakımından metin merkezli olarak ele alınacak daha sonra ise şiirin bütünü üzerinde zihniyet çözümlemesi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Leylâ, Zihniyet, Yapı, Dil ve Anlatım

MENTALITY ANALYSIS IN MEHMET AKİF'S POEM "LEYLÂ"

Abstract

Mentality is composed of mental operations such as cognition, comprehension, recognition, apperception, remembrance, symbolization, reasoning and abstraction. Mentality analysis is carried out in two sections: in the first section, a general portrait of the period, era or any specific period of time is presented; in the second section, by deep investigation of main resources, it is aimed to determine the factors that help to form and specify this mentality. Another important point to focus on in mentality analysis is religion. Whether the religion is effective in determining lifestyles of time and shaping people's minds and/or if yes, how effectively it acts are the main starting points for the investigation. In the present paper, the mentality analysis of Mehmet Akif's poem "Leylâ" will be presented. In the current investigation, first the poem will be examined in terms of its structure, and then a mentality analysis will be carried out on the whole poem.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Leylâ, Mentality, Structure, Language and Expression.

GİRİŞ

İnsanların yaşama biçimleri, gelenekleri ve inançları toplumların zihniyetini oluşturur. Zihniyet, insanın kendisini ve çevresini bilmesinde rol oynayan idrak, tanıma, anlama, kavrama, hatırlama, sembolleştirme, muhakeme ve soyutlama gibi faaliyetlerin bütünüdür (Ayverdi 2011: 1389). İnsanın hareket ve davranışına yön veren kural ve kaideler, değer yargıları, dünya görüşü, tefekkür, kültür, medeniyet, ideoloji, din, ahlak anlayışı, yaşam biçimi, ekonomi ve sosyal-siyasi şartlar zihniyetin kavram alanlarını oluşturur.

Bir devrin anlaşılabilmesi ya da çözümlenebilmesi önemli ve ciddi bir araştırma sahasıdır. Toplum hayatının bir dönemine ışık tutulması için tarihî belgelerden olduğu kadar edebî ürünlerden de yararlanılması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Zihniyet çözümlemesi konusunda çalışmalar yapan Sabri Ülgener, zihniyet araştırmalarını iki bölüme ayırmaktadır: Birinci bölümde ele alınan dönemin, çağın ya da herhangi bir zaman diliminin genel bir portresinin çizilmesi bulunmaktadır. Bu sayede çağın sahip olduğu ahlak ve zihniyetinin kabataslak çizgileri elde edilebilmektedir. İkinci bölümde ise köklere ve kaynaklara inme çalışması söz konusudur. Bu bölümde amaç, ele alınan zaman diliminde bulunan eşyanın ve insanın ayrıntılı çehresine ulaşabilmektir. Bu ayrıntı da ancak o zihniyetin yüzyıllar boyu belirme ve şekillenmesinde değişik faktörlerin, özellikle dinin payının tayin edilmesine bağlıdır (Ülgener 2006: 6).

Toplumlarda hem değer hem de norm niteliğindeki yargılar kültürün içindeki yaşam tarzının, dünya görüşünün ve bir ideolojinin göstergeleridir. Yaşam tarzı, dünya görüşü bir araya gelerek kişinin ya da toplumun ideolojisini oluşturur. İnsanların, toplumla olan bağına sağlayan bir düşünce sistemine ihtiyaç duyarlar. Bu düşünce sistemi ideoloji olarak adlandırılmaktadır. Her toplum belirli düşünce sistemlerine sahiptir. Bir devirde egemen olan düşünce sistemi, o devirdeki bütün toplumsal yapıyı belirler (Kongar 2007: 95-96).

Zihniyet ve edebî ürünler arasındaki ilişki doğal ve kendiliğinden kurulan bir ilişkidir. Edebî eserlerin içerisinde şekil bulduğu atmosfer ve edebi eser arasındaki ilişki şu şekilde ifade

edilebilir: “Bir yanı ile şekillendirici, öbür yanı ile tanıtıcı olarak ilkinde sebep ikincisine ifade ilişkisi demek mümkün. Hakikaten de inandırıcı gücü ve renkliliği ile sanat eserinin muayyen bir tavır ve davranışı başka herhangi bir aracın başatabileceğinden kat kat fazlasıyla bilinçaltına yerleştirdiği, hatta farkına varmayarak çağ görüşünün bir parçası haline getirmeyi başardığı inkâr edilemez” (Ülgener 2006b: 22). Edebi eserler estetik güzelliği ile belli ölçüde yazarını anlatırken bir taraftan oluştuğu devre ve topluma ait pek çok özellikleri de bünyesinde taşır: “Bir millet hayatı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor? Biz bunu en doğru ve en canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsullerinde bulabiliriz” (Köprülü 2003: 29), “Her şairin edebî kişiliği ve dünya görüşü, şairin yaşadığı devirle ve toplumun durumuyla yakından ilgilidir” (Mengi 1991: 3).

Zihniyet çalışması temelde belirli bir çağı anlama ve yorumlama çabasıdır. Zamanla birlikte değişenin içinde değişmeyi ve özünü koruyanı görüp anlayabilme zihniyet çalışmalarının önemli bir mihenk taşıını oluşturur: Bütün mesele edebî metnin yeniden yaşanabilmesidir. Herhangi bir şairin şiirini okurken şairin duygularını âdeta yeniden yaşar ve kendimizi şairin yerine koyarız. Bu bir yönüyle ‘şair adına yaşama’ ve ‘şairin yaşadıklarını kendi içinde yeniden kurma’ halidir” (Bilkan 2009: 24). Her edebî ürün içinde doğduğu çağın kendi koşulları, değerleri, kıymetleri, idealleri, telakkileri, sanatsal düşünüş ve kavrayışı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu yönüyle edebî eserler çağına tanıklık eden önemli araçlardır. Bu tanıklık çağ ve edebî eser arasındaki doğal bağdır: “Önemli olan çağın ve çevrenin sanat ürünleri içinde dolup yığıldığı kadar, onların aracılığı ve tanıklığı ile zihniyetin belli deyim ve söyleyişler halinde kendini belgeleyişi ve yankılanışıdır” (Ülgener 2006a: 11).

İnsan ve toplum ilişkilerini düzenleyen her türlü etkinlik, dönemin zihniyeti içerisinde değerlendirilebilir. Edebî eserler de anlatma ve anlama aracı olması bakımından bu ilişkileri yansıtan bir etkinliktir. Her dönem, kendi edebî anlayışını oluşturur. Bu anlayışa uygun eserlerin üretilmesi de doğaldır. Şiir de içinde doğduğu zaman ve mekâna uygun olarak insanların ve toplumun yaşayış tarzını, eşyayı algılayışını, duygu ve düşüncelerini kendi penceresinden yansıtır. Böylece “sanat, çağının zihniyetini temsil eder” (Aktaş 2009: 30) yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda ele alındığında edebî metinler, ait oldukları dönemi temsil etmektedir, denilebilir.

Şair, mevcut malzemeden yola çıkarak var olanı kendi formu ile yeniden üretir. Ancak şair, mevcut malzemeyi değerlendirirken gerçeğe kayıtsız şartsız bağlı kalmak zorunda değildir. Gerçek, şairin elinde yeniden değerlendirilerek estetik ölçütler içinde ifade edilir. Düşünceye bağlı gerçeklik, objede görebildiklerinden ziyade düşüncenin objeye verdiği vasıfları hesaba katmak suretiyle resmetmek isteğine cevap verir (Okuyucu 2006: 74).

Zihniyet çözümlemesinde metinlerdeki zihniyeti belirlemek için metne birtakım sorular sorulmalıdır. Metnin eşyaya ne gözle baktığı; çevreye, birbirlerine ve yabancıya takındığı tavrın ne olduğu; gelecekle ilgili tasavvurlarının olup olmadığı gibi sorulardır. Bunların cevapları bizi metnin yazıldığı dönemin insanına ulaştıracaktır. Böylece devrin kültür yapısı, yaşayış tarzı, ahlaki değerleri, dünya görüşü, insanların korkuları, sevinçleri ve geleceğe dönük umutları belirlenebilecektir. Zihniyet çözümlemesinde son aşama ise toplumların zihniyetinin belirlenmesidir (Ülgener 2006a: 14).

Toplumu, toplumun kültürünü, medeniyetini ve ideolojisini tanıtan birçok kavramın birlikteliğinden doğan ve toplumların yaşayış biçimini belirleyen dört farklı zihniyet söz konusudur: Ataerkil, Otoriter, Rölativist ve Demokrat zihniyet (Mahçupyan 2000: 32- 33). Bu

çalışmada üzerinde duracağımız zihniyet daha çok ataerkil zihniyet olduğu için ataerkil zihniyeti kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Ataerkil zihniyette temel ideoloji "din"dir. Evrenin heterojen ve hiyerarşik bir yapı oluşturduğu anlayışı kabul görür. Bu anlayışa göre evren ve tüm canlılar, önceden belirlenmiş ve hiçbir zaman değişmeyecek olan İlahî hiyerarşiye göre sıralanır. Bu nedenle de her canlının evrende sabit bir yeri vardır. Doğrunun bilgisi, hiyerarşinin tepesinde bulunan yaratıcıdır. Bilgi, yaratıcıdan insan zihnine yansır ve insan, gerçeklerden haberdar olur. Bilgiye ulaşabilmenin tek kaynağı budur. Bu yapı idealist yansımacı anlayış olarak adlandırılmaktadır (Mahcupyan 2000: 165-166). Yaratıcının sahip olduğu bilgi ancak Tanrısal töze sahip olan insanlar tarafından anlaşılabilir. Tanrısal töz, İslam dininde "nur" kavramı ile karşılanmaktadır. İmam Gazali, hakikatin ancak Allah'ın insan kalbine bağışladığı nurla mümkün olabileceğini ifade etmektedir (Çüçen 2001: 55) İslam dininde Tanrısal töz diğer bir ifade ile "nur" en çok Hz. Muhammed'de bulunur. İnsan ise bu hiyerarşide en alt sıralardadır. Bu nedenle hakikate ulaşmak için rehber ihtiyacı duyulmaktadır. Tanrısal töze sahip olan rehberler alt zihinlere hakikati yorumlamak ve anlatmakla görevlidirler.

Ataerkil zihniyette devlet, sosyal hayat, aile yapısı ve insanlar arasındaki ilişkiler din ekseninde düzenlenir. İslam medeniyetinin genel algısında olduğu gibi devletin ve toplumun anlam değerlerinin dine dayanması, edebiyatın hakikat algısı üzerinde de etkilidir. Gözlemlenebilen bir hakikat olmadığı için nesneler de soyutlama yapılarak algılanmaya çalışılır. Ataerkil bir zihniyete sahip divan şiirinde sıklıkla kullanılan mazmunlar bu anlayışın bir ürünüdür.

Bu çalışmanın amacı Mehmet Akif'in *Leylâ* şiirinden yola çıkarak bir zihniyet çözümlemesi yapmaktır. Mehmet Akif, *Safahat* adını verdiği eserinde şiirlerin yazıldıkları döneme ait İstanbul zümrelerinin durumu hakkında bilgi verir. Şiirleri Müslüman – Türk milletinin özellikle de İstanbul'un belli bir dönemdeki gazetesi gibidir. Bu amaçla yazar Mehmet Akif, şiirlerini topladığı eserine safhalar, dönemler anlamına gelen *Safahat* adını tercih eder. Çalışmada zihniyet çözümlemesi yapılacak *Leylâ* şiiri *Safahat*'ın *Gölgeler* başlıklı 7. bölümünde yer alan bir şiirdir. Dinî-lirik şiirlerin yer aldığı bu bölümde Akif, içe dönerek daha çok tasavvufi bir bakış açısı ile yazar.

Mehmet Akif'in Leylâ Şiirinde Zihniyet Çözümlemesi

19. yy.'ın sonu ve 20.yy.'ın başı Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte İslam dünyası için tamamen bir parçalanma dönemidir. Özellikle Meşrutiyet dönemi çok zorlu ve sancılı bir dönemdir. Kurtuluşun nerde olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda aydınlar arasında da tam bir kafa karışıklığı söz konusudur. Yenilgi, geri kalmışlık psikolojisi aydınları bir çaresizliğe sürüklemekle birlikte aydınların erken ve sürekli değişen yargılarda bulunmalarına neden olur. İslamcılık düşüncesine sahip Mehmet Akif de zaman zaman ümitsizliğe kapılarak sorgulamalarda bulunsada İslam'ın nurunun tekrar parlayacağına olan inancını hayatının sonuna kadar devam ettirir.

Leylâ şiirinin zihniyet çözümlemesi iki ana başlıkta incelenmektedir. Öncelikle şiir yapısal olarak ele alınmış, daha sonra ise şiirin tamamı göz önüne alınarak şiirdeki zihniyetin çözümlenebilmesi için belli sorulara karşılıklar aranmıştır.

1. Yapı

Leylâ şiiri tasavvufî düşünce sistemi ile ele alındığında havf ve recâ (ümit ve korku) arasında bir düşünce evreninde yer alır. 48 mısradan ve 3 bendden oluşan şiir, 3 ana anlam birimine ayrılabilir. Birinci anlam birimini oluşturan ilk 18 mısra korkunun ve ümitsizliğin hâkim olduğu sosyal ve siyasi hayatın betimlendiği bölümdür. İkinci anlam birimi geçmişe bakarak ideallerin hatırlatıldığı 10 mısradan oluşan bölümdür. Üçüncü anlam birimi ise 20 mısradan oluşan ve ümidin yer aldığı bölümdür.

1.1. Birinci Anlam Birimi

Şiirin birinci anlam birimini oluşturan ilk 18 mısrada, içinde bulunulan zamanın betimlemesi yapılır. Şair bu bölümde bir hayal kırıklığını içinde İslam dünyasına bakar. Sürekli yenilgi ve kayıplarla geçen zaman, şairi bir ümitsizliğe ve sorgulamaya sürükler. Akif, Kur'an'a yaptığı göndermelerle bu yenilgilerin kayıpların sebebini anlamaya çalışır. Bu mısralar bir isyandan çok kaderin İslam âleminde nasıl tecelli ettiğini anlamaya yöneliktir.

“Barındırmaz mısın koynunda, ey toprak?” derim, “yer pek”;

Döner imdâdı gökten beklerim, heyhat, “gök yüksek”.¹

“Ey toprak, koynunda barındırmaz mısın? Yerim pek, derim. İmdadı, yardımı gökten beklerim ancak gök de yüksek.”

“Yer pek, gök yüksek” insanların çaresizliğe düştüklerinde ve yapacakları hiçbir şey kalmadığında durumu anlatmak için kullandığı bir deyimdir. Şair, memleketin hâlini bu deyimle ifade eder. Ne yerden ne gökten bir yardım söz konusu değildir. Arada kalmış, köşeye sıkışmış, çaresizlik açık bir şekilde ortaya konulur. İslam dünyası, çaresizlik içinde çırpınmaktadır.

Bunaldım kendi kendimden, zaman ıssız, mekân ıssız;

Ne vahşetlerde bir yoldaş, ne zulmetlerde tek yıldız!

“Zaman ve mekân ıssız, sessiz, kendi kendimden bunaldım. Ne ıssız, kimsesiz yerlerde bir yoldaş, ne karanlıklarda tek bir yıldız (var).”

Çaresizlik aynı zamanda yalnızlığı da beraberinde getirir. Şair, yalnızlığı zaman ve mekânla birlikte ele alır. Yalnızlık bireysel nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Ancak şair, kimsesiz yerlerde bir yol arkadaşı, karanlıklarda yol gösteren bir yıldız, bir ışık bulamamaktan mustarıptır. Bir çıkışsızlığı anlatan kendi kendinden bunalmak ifadesi yalnızlığın şiddetini göstermesi bakımından önemlidir.

Cihet yok: Sermedî bir seddi var karşında yeldânın;

Düşer, hüsrâna, kalkar, ye'se çarpar serserî alnın!

“Yön belirsiz, Uzun gecenin karşısında sonu gelmeyen duvarları var. Serseri alnın, acılara düşer, ümitsizliğe çarpar.”

¹ Şiirden yapılan alıntılarda Ersoy, Mehmet Akif (1987). Safahat, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 437-438, adlı eser kullanılmıştır.

Zaman ve mekânın ıssızlığı gidilecek yönün belirlenmesinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Kimsesizlik ve ümitsizlik aydınlık günü bile karartır. Karamsarlık ve yarının ne getireceğinin belirsiz oluşu engelleri birbiri ardına getirir. Acı ve ümitsizlik bu ortamda adeta bir kaderdir.

*Ocaksız, vâhalar, çöller; sağır, vâdiler, enginler;
Aran: Beynin döner boşlukta; haykır: Ses veren cinler!*

“Vâhalar, çöller ocaksız; vadiler, enginler sağır. Aran: Beynin boşlukta döner; Ses veren cinler, haykır!”

Kimsesizlik ve yalnızlık bu anlam birliğinde de betimlenmeye devam edilmektedir. Şair içinde hissettiği yalnızlığı zaman ve mekân üzerinden verir. Vâhalar, çöller, vadiler, denizler bomboştur. Bu boşluk içerisinde beyin bir ses arar. İnsanın olmadığı bu bomboş mekânlarda cinlerin bile sesi yalnızlığı hafifletecek bir çare olarak görülür.

*Şu vîran kubbe, yıllardır, sadâdan dûr, ışıktan dûr;
İlâhî, yok mu âfâkında bir ferdâya benzer nûr?*

“Şu yıkık kubbe, yıllardır sestem ve ışıktan uzak; Allah’ım ufuklarında doğan sabaha benzer bir ışık yok mu?”

Şair, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu betimler. Genelde tüm İslam devletleri özelde ise Osmanlı Devleti son üç yüz senedir sürekli yenilgi içerisinde. Daha önce ezanların okunduğu, mahyaların asıldığı camiler, şimdi sessiz ve kimsesizdir. Harabeye dönen İslam devletleri bir umut ışığı aramaktadır.

*Ne bitmez bir geceymiş! Nerden etmiş Şark’ı istila?
Değil canlar, cihanlar göçtü hilkatten, bunun, hâlâ,*

“Ne bitmez bir geceymiş! Neden Doğu’yu ele geçirmiş? Sadece canlar değil dünyalar hayattan göçtü.”

İslam devletleri üzerindeki bu karanlık bir türlü kalkmaz. Yenilgiler, kayıplar Doğu’da bütün İslam devletinin kaderi haline gelmiştir. Şair, bu karanlığın, yaşananların sebebini sorgular. Bu yenilgilerde sadece insanlar değil bir medeniyet ve kültür de yok olmuştur.

*Ezer kâbusu, üç yüz elli, dört yüz milyon îmânı;
Boğar girdâbı her devrinde milyarlarca sâ mânı!*

“(Hâlâ bu istilânın) Kâbusu, üç yüz elli dört yüz milyon imanı ezer. Girdabı her dönüşünde milyarlarca serveti boğar.”

Üç asırdır devam eden bu kâbus, hâlâ Müslümanları ezmeye devam etmektedir. İnancın üstün olduğu inancını bilen şair, halen devam eden bu kasvetli ve boğucu havanın niçin devam ettiğini sorgular. İslam devletlerinin içinde bulunduğu durum adeta bir girdaptır. İçine girilmiş ancak çıkılması zor bir girdap, zaman geçtikçe Müslümanların bütün kazanımlarını da yerle bir etmektedir.

*Asırlardır ki, İslâm’ın bu her gün çiğnenen yurdu,
Asırlar geçti, hâlâ bekliyor ferdâ-yı mev’ûdu!*

“Yüzyıllardan beri bu İslam’ın yurdu her gün çiğnenmektedir. (İslam yurdu) hâlâ kendisine va’d edilen yarını yüzyıllar geçmesine rağmen bekliyor.”

Yüzyıllardan beri İslam devletleri işgal altındadır. Ancak Kur'an'da Allah'ın "Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik... Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder." (Yıldırım, 1998: 510) sözünün gerçekleşmesi beklenmektedir. Allah'ın bu vaadi er geç gerçekleşecektir.

O ferdâ, istemem, hiç doğmasın 'ferdâ-yı mahşer'se...

Hayır, kudretli bir varlıkla mü'minler mübeşşerse;

"Eğer mahşer günü olacaksa yarının gelmesini hiç istemem... Ancak bu değil de müminler güçlü bir varlığa sahip olmakla müjdelenmişse (isterim)."

Vaad edilen zafer, eğer bu dünyada Müslümanları tekrar ayağa kaldıracak, yeniden eskiden olduğu gibi güçlü hale getirecekse ancak o zaman beklenen vaad gerçekleşsin. Eğer bu dünyada değil de mahşerde Müslümanlar hak ettiği zaferi göreceklerse o zaman yarının gelmesine de gerek yoktur. Şair, bu dünyada da yeniden İslam devletlerinin kalkındığını ve zafere ulaştıklarını görmek ister.

1.2. İkinci Anlam Birimi

Bu kat kat perdeler, bilmem, neden sıyrılmasın artık?

Niçin serpilmesin, hâlâ, ufuklardan bir aydınlık?

"Bilmem ki artık neden bu kat kat perdeler sıyrılmasın? Hâlâ ufuklardan bir aydınlık niçin serpilmesin?"

Zaman her ne kadar İslam devletleri için karanlık olsa da bu kötü halin kalkmaması için hiçbir neden yoktur. İnancı ve ümitte bir eksiklik göstermeyen Müslümanların yeniden güçlenmesi, sabah güneşin doğuşu kadar yakın ve imkân dâhilindedir.

O 'aydınlık' ki, sönmek bilmeyen ümmîd-i işrâkı,

'Vücûdundan peşîman, ölmek ister' sandığın Şark'tı,

Füsûnkâr iltimâ'âtıyla döndürmüş de şeydâya;

Sürükler, bunca yıllardır, o sevdâdan bu sevdâya

"O aydınlık 'varlığından pişman, ölmek ister' sandığın Doğu'yu, sönmek bilmeyen doğmak ve parlamak ümidini büyüleyici pırıltılarıyla çılgına döndürmüş; Bunca yıldır o sevdadan bu sevdaya sürükler."

Hayatta olduğuna pişman, ölmek istiyor, denilen Doğu, Allah'ın vaad ettiği zafere ulaşma amacıyla yıllardır oradan oraya koşmaktadır. Vaad edilen zafere ulaşmak, İslam milletleri için bir sevda ve idealdir. Yaşamaktan pişman olduğu ve ölmek istediği düşünülen İslam milletlerinin tek amacı yeniden doğmak ve parlak günlerine ulaşabilmektir. Bu, ölmek için değil yeniden doğmak için verilen bir mücadeledir.

Hayır! Şark'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın,

Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtîsi İslâm'ın.

Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak;

Bugün, yâdiyle müstağrak yarın, yâdında müstağrak!

"O kendini düşünmeyen talihsiz Mecnun'un gerçekte Doğu'nun, bu âlemde bir Leylâsı var, o da İslam'ın geleceğidir. Varlıklar âleminin nasıl olduğunu bilmez, bu âlemde kendini geçici sayar. Bugünün adını anarak dalıp gider, ertesi gün hatırası içinde kendinden geçer."

Mecnun'un çöllerde Leylâ'yı araması gibi, İslam milletleri de Mecnun gibi bir sevdaya koşturmaktadır. İslam milletlerinin Leylâ'sı ise İslam'ın geleceğidir. İslamiyet'in yeniden kendilerine ışık olduğu, güçlendirdiği bir devri Müslümanlar, Mecnun'un Leylâ'yı aradığı gibi aramakta ve beklemektedir. Müslüman için bu dünya önemli değildir. Asıl mekânın öbür dünya olduğunu bilir; çünkü bu dünya geçicidir. Müslüman kimse inanç gereği yarın hayali ile yaşamaz. İçinde bulunduğu an asıl önemli olandır. Bugün geçtiğinde mazi olacak, yarınsa belki hiç gelmeyecektir.

1.3. Üçüncü Anlam Birimi

*Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!
Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma!*

*Düşün: Bîcârenin en kahraman, en gürbüz evlâdı,
Kimin uğrunda kurbandır ki, doğrandıkça doğrandı?*

"Gel ey Leylâ! Gel, ey candan yakın sevgili, uzaklaşma! Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma! Düşün: Zavallının en kahraman, en gürbüz evlâdı kimin uğrunda kurbandır ki doğrandıkça doğrandı."

Şair bu mısralarda İslam'a karşı bir yakarış içerisindedir. İslam'ın bayrağını her yerde dalgalandırmak ve vaad edilen zafere kavuşmak için binlerce insan şehit olmuştur. Dini için bu kadar insan can vermiş ve vermeye devam ederken bu cefayı hak etmezler. Çünkü bu şehitlerin tek derdi, İslam'ın yeryüzünde güçlü ve parlak günlerine yeniden kavuşmaktır.

*Şu yüz binlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi?
Şu milyonlarca öksüz, dul kimin boynundadır şimdi?*

*Kimin boynundadır serden geçip berdâr olan canlar?
Kimin uğrundadır, Leylâ, o makteller, o zindanlar?*

"Şu yüzbinlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi? Şu milyonlarca öksüz, dul şimdi kimin boynundadır. Serden geçip asılan canlar kimin boynundadır? Leylâ! O insanların katledildiği yerler, o zindanlar kimin uğrundadır?"

İslam'ı tanımamış, İslam'dan uzaklaşmış yerler için mücadele eden ve bu uğurda canlarını veren, eşlerini dul, çocuklarını öksüz bırakan, zindanlara atılan, hatta yeri geldiğinde asılmaktan korkmayan, katledilen insanların bu geçici gördükleri dünyada tek amaçları İslam'ın nurunu söndürmemektir. Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında üç kıtada savaşan insanların tek amacı İslam'ın adının yüceltilmesidir.

*Helâl olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen ey Leylâ,
Görün bir kerrecik, ye's etmeden Mecnûn'u istîlâ.*

"O kurbanlar, o kanlar helal olsun. Sadece sen, ümitsizlik Mecnun'u ele geçirmeden bir defa görün."

İslam'ın doğuşundan itibaren inancı ve dini için mücadele eden insanların hiçbir maddi beklentisi yoktur. İslam devletlerinde din ve vatan birlikte ele alınır. İnanç gereği de şehitlik mertebesi, bu iki değer uğruna can verenler için verilir. Bu uğurda gözünü kırpmadan şehit olan insanlar 20. yy.ın başlarına kadar zaferden zafere koşmuşlar ve dünyanın çok büyük bir kısmında İslam'ın bayrağını dalgalandırmışlardır. Ancak 17.yy.dan başlayarak art arda gelen yenilgiler ve toprak kayıpları, amaç ve düşüncesinde hiçbir farklılık olmayan Müslümanlar arasında bir ümitsizliğin doğmasına neden olur. İnancını kaybetmeyen şair, yeniden bir zafer parıltısının Müslümanların en önemli ihtiyacı olduğunu belirtir. Beklendiği halde bir türlü gelmeyen zafer, son çırpınışlarını gösteren insanların tamamen ümidini kaybetmelerine neden olacaktır.

Niçin hilkat zemîninden henüz yüksekte pervâzın?

Şu topraklarda, şâyed, yoksa hiç imkân-ı i'zâzın,

Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;

Hilâlim, göklerin kalbinde yer tutmuş, otâğındır;

Ezanlar nevbetindir: İnletir eb'âdı haşyetten;

Cihâzındır alemler, kubbeler, inmiş meşiyetten;

Cemâ'atler kölendir: Kâ'be'ler haclen... Gel ey Leylâ;

Gel ey candan yakın cânan ki gâiblerdesin, hâlâ!

“Niçin yaratılış dünyasından henüz yüksekte uçmaktasın? Şayet şu topraklarda ağırlanma imkânın yoksa şafaklar yoluna serilmiş halı, gerçek tan aydınlığı, ışığındır; göklerin kalbinde yer tutmuş hilalim otağındır. Ezanlar nöbet vuran mehterindir ki onlar mesafeleri korkudan inletir. Alemler, kubbeler Allah katından indirilmiş çeyizindir. Cemaatler kölendir, Kâbe’ler gelin odan (dır)... Gel ey Leylâ, Gel ey candan yakın sevgili ki hâlâ görünmez âlemlerdesin!”

Şair, İslam devletlerinin parçalanmasını İslam'ın buralardan uzak olmasıyla ilişkilendirir. Çünkü İslam'ın olduğu yerde yenilgi olmaz. Eğer bu kadar kayıp ve yenilgi söz konusu ise bu İslam'ın yardımının Müslümanlardan kesildiğinin bir göstergesidir. Yeniden ayağa kalkmak için İslam'ın her şeyi ile hâkim olması gerekmektedir. Bunun için aslında gerekli olan her şey hazırdır. Her şey yerli yerinde durmaktadır. Eksik olan İslam'ın yeniden buralara hayat vermesidir.

Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,

Müebbed bir bahâr insin şu yanmış yurda, Mevlâ'dan.

“Leylâ, bu nazın elverir, artık yükseklerden in ki Allah'tan şu yanmış yurda sonsuz bir bahar insin.”

İslam dini yeniden toplumda yaşanmaya başlarsa o zaman bahar gelmiş gibi her şey canlanacak ve neşe bulacaktır. Canlı ve cansız her varlık dinle birlikte hayat bulmakta ve yaşamına devam etmektedir. İnançsız bir canlının ölüden farkı yoktur. Bu nedenle de İslam'ın yeniden hayata hâkim olması dünyaya da bir canlılık getirecektir.

2. Zihniyet

Leylâ şiirinin dünya görüşüne, hâkim ideolojisine ve temsil ettiği kültüre ulaşabilmek için metnin zihniyet açısından değerlendirilmesi gereklidir. Bunun için de metne bazı soruların sorulmalıdır. Çalışmanın bu bölümünde iki başlık halinde metne sorulacak sorular, metindeki hâkim zihniyetin ve dönemin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. “Yaşam tarzı ve Dünya Görüşü” başlıklı bölümde metinden yola çıkarak şiirin yazıldığı dönemin yaşam tarzı, ahlak ve zihniyeti çıkarılarak dönemin genel bir portresi oluşturulmuştur. Bu portre aynı zamanda toplumun ve dönemin dünya görüşü ve ideolojisinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Toplumun yaşam tarzı ile ilgili çıkartımlardan sonra ise metnin eşyaya ne gözle baktığı, dünyayı nasıl algıladığı ve gelecekle ilgili düşüncelerinin ne olduğu da metne sorulacak sorular arasındadır. Bu sorulara bulunacak cevaplar devrin kültür yapısını, yaşayış tarzını, ahlakî değerlerini, insanların korkularını, sevinçlerini ve geleceğe dönük umutlarını ortaya koyacaktır. “Dönem Zihniyetinin Kaynakları” başlıklı bölüm ise köklere ve kaynaklara inme çalışmasını içermektedir. İlk bölümde ortaya konulan zihniyetin oluşmasında hangi faktörlerin etkili olduğu özellikle de dinin payının ne olduğunun tespit edilmesi de ikinci bölümdeki çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

2.1. Yaşam Tarzı ve Dünya Görüşü

Leylâ şiirinin zihniyet çözümlemesinin yapılabilmesi için “yaşam tarzı ve dünya görüşü”nün öncelikle tespit edilmesi gerekir. Şiirin geneline bakıldığında iki tip insanla karşılaşmak mümkündür. Osmanlı Devleti’nin son zamanları göz önüne alındığında sürekli yenilgilerin meydana getirdiği olumsuz havanın etkisiyle ümitsizlik toplumun genel psikolojisini oluşturur. Dolayısıyla metinde karşımıza çıkan ilk tip “ümitsiz insan” tipidir. Bu tip, metinde ayrıntılı özellikleri ile verilir. İkinci insan tipi ise şairin temsil ettiği henüz ümidini kaybetmemiş, yarına daha güvenle bakan insan tipidir. Metinde hâkim ideoloji olan İslam ideolojisinin ideal insan tipi de ortaya konmuştur. *Leylâ*, şiirde soyutlanarak İslamiyet olarak; Doğu, bir anlamda İslam devletleri de Mecnun olarak sembolize edilmektedir.

Şiirde ortaya konan ümitsiz, ümidini kaybetmiş insan tipi iki zıt özellik ile anlatılır. İslamiyet’in doğuşundan itibaren İslam’ı esas amacı edinen Müslümanlar, Kur’an’da ve hadislerde karşılığını bulan “mücahid” tipi özelliklerini tam olarak gösterir. Ancak bu özellikleri kaybetmemesine rağmen galibiyetlerin mağlubiyete dönmesi bu insan tipinde ümitsizlik oluşturur. Hatta çoğunu Allah’tan ümidi kesme noktasına getirir. Kur’an-ı Kerim’de Fetih suresinde Allah’ın inananlar için vaad ettiği “muhakkak zafer” Müslümanların Fetih ruhu ile hareket etmesindeki en büyük etkidir. İslam tarihi boyunca “Fetih” Müslümanlar için bir yaşam biçimi olduğu gibi İslam devletleri için de resmî ideoloji haline gelmiştir. Hz. Peygamber devrinden itibaren ele alındığında bu vaad edilen zaferin sürekli elde edildiği görülmektedir. Osmanlı devletine bakıldığında da küçük bir beylikten üç kıtada hüküm süren bir imparatorluğa dönüşmesinde bu fetih ruhu, “ilâ-yı Kelimetullah” olarak ifade edilen “Allah’ın ismini duyurmak” amacı, Allah’ın vaad ettiği zafere ulaşılmasının en önemli sebebi olmuştur. Ancak Müslümanlarda ve devletin ideolojisinde bu amaç ve ruhta hiçbir değişiklik olmamasına rağmen ibrenin tersine dönmesi, “ilâ-yı Kelimetullah” amacı ve fetih ruhu ile hareket edilmesine rağmen bir türlü zafere ulaşamaması Müslümanların ümidini kırar. Bu ümitsizlik halinin yaklaşık üç yüz elli dört yüz sene devam etmesi ise bu halin artık bir yaşam tarzı ve düşünce biçimi olarak toplumda yer etmesine neden olur. Ümitsizlik hâli metinde somutlaştırılarak verilir. Bir tablo halinde gösterilecek olursa şu ifadelerle ulaşılır:

Tablo 1: Anlam İlişkisi I

Mısra numarası	Somut İfadesi	Anlam Karşılığı
1 ve 2	yer pek, gök yüksek	Zorluk ve çaresizlik
3	Zaman ıssız, mekân ıssız	Yalnızlık
4	Ne vahşetlerde bir yoldaş, ne zulmetlerde tek yıldız	Çıkışsızlık
5	Cihet yok	Belirsizlik
5	Sermedî bir seddi var karşında yeldânın	Engeller
6	Düşer hüsrâna; kalkar ye'se çarpar serseri alnın	Çaresizlik
7	Ocaksız vâhalar, çöller; Sağır vâdiler, enginler	Boşluk, yalnızlık
8	Beynin döner boşlukta	Çıkışsızlık
9	Vîran kubbe	Çaresizlik
14	Girdâb	Boğuculuk

Metinde ümitsizliği anlatan zorluk, çaresizlik, yalnızlık, çıkışsızlık, belirsizlik, engel, boşluk, boğuculuk ifadeleri ümitsizliğin tablosunu oluşturur. “Yer pek, gök yüksek” deyimi ile başlayan metin, Osmanlı’nın yaklaşık son üç yüz yıllık durumunu tespit eden bir ifadedir. Özellikle Tanzimat’tan sonra aydınlar arasında da bu çıkışsızlık için bir çözüm bulma arayışları dikkat çekmektedir. Batı’nın fikir akımlarının etkisiyle aklın ve mantığın öne çıkartılıp inancın etkisinin azaltılmasında toplumda görülen ümitsizliğin de önemli bir etkisi vardır. Tanzimat dönemi aydınları, dinin ve inancın toplumu ve devleti yeniden eski güçlü ve sağlam haline dönmesinde etkili olamayacağını, bunun ancak Batı’nın ayağa kalkmasında etkili olan akıl ve mantık gibi değerlerin esas alınması gerektiği üzerinde dururlar. Bu dönemde İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi birbirinden çok farklı düşüncelerin ortaya atılması da “Yer pek, gök yüksek” deyiminin neden kullanıldığını açıklar niteliktedir. Çaresizlik içinde bir çare aranması, aydınlar arasında olduğu gibi toplumda da bir kafa karışıklığı meydana getirir. Kılık kıyafetin bile bu dönemde çeşitlenmesi, Batı ve Doğu giyim tarzlarının birlikte görülmesi bu kafa karışıklığının en somut örneği olarak değerlendirilebilir.

Zaman ve mekânın ıssızlığı, yalnızlık psikolojisinin bir yansımasıdır. Yalnızlık psikolojisi metinde maddî ve manevî olmak üzere iki şekilde ele alınır. Zaferlerin birdenbire kesilmesi ve yenilgilerin başlaması, her savaşa "Allah inananlarla beraberdir." (Yıldırım 1998: 178) ayetinin bilinciyle giren insanları, artık Allah tarafından terk edilmiş olma düşüncesine sürükler. Toplumda oluşan ümitsizliğin nedenleri arasında bu düşüncenin de etkisi görülmektedir. Metinde ısrarla ve bir yalvarma edasıyla Leylâ'nın çağırılması bu yalnızlığın sözselsel bir ifadesidir. Metinde görülen ikinci yalnızlık "ne vahşetlerde bir yoldaş ne zulmetlerde tek yıldız" ile "Ocaksız vâhalar, çöller; sağır, vâdiler, enginler" mısralarında ifade edilen maddî yalnızlıktır. Osmanlı Devleti göz önüne alındığında devletin güçlü zamanlarında diğer devlet ve milletler onun yanında yer alırken gücün kaybolması ile birlikte herkes kendi derdine düşer ve Osmanlı Devleti kendi kaderine terk edilir. İslam birliği idealini gerçekleştiren Osmanlı Devleti, ırk ve millet gözetmeksizin bir birlik sağlamışken gücünü kaybettiği son zamanlarda ise kopmalar ve ayrılmalarla karşı karşıya kalır. Müslümanlar arasında da bir anlamda milliyetçilik akımının baş göstermesi, Osmanlı toplumunda olduğu gibi diğer İslam milletlerinde de bir yalnızlık meydana getirir. "Ocaksız vâhalar, çöller" Doğu'yu, "sağır vâdiler, enginler" de Batı'yı sembolize eder. Ne Doğu ne de Batı Osmanlı toplumunun yanında yer almaz.

Toplum kaderi de metinde yaşam tarzını belirleyen nitelikler arasındadır. "Düşer, hüsrana, kalkar, ye'se çarpar serseri alnın" mısrasında acı ve ümitsizlik arasında kalan toplum kaderi söz konusudur. İnsanlar yaşananlar karşısında ne yaparsa yapsın mevcut durumda bir değişikliğin olmaması "labirent"i çağırır. Çıkışı olmayan zaman ve mekânda acılar ve ümitsizlik arasında gidip gelen bir kader hâkimdir. Bu kader, insanlarda bir "buhran" da meydana getirir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dönem edebiyatı için kullandığı "Medeniyet Buhranı" ifadesi bu kaderin bir yansıması olarak görülebilir. Bu buhranı ortaya çıkartan ve sürekli hale getiren nedenlerden biri "vîrân kubbe"lerdir. İslam mimarisinin önemli göstergelerinden olan kubbe, İslam'ın o bölgede hâkim olduğunun da somut bir göstergesidir. Cami, medrese, türbe gibi mekânların mimarisinde kullanılan kubbe, toplumun da yerleşik bir mimari anlayışıdır. Ancak kaybedilen topraklarda öncelikle İslam dininin sembolü olan bu mekânların tahrip edilmesi, yıkılması da Müslümanlardaki moral bozukluğu ve ümitsizliğin sebepleri arasında yer alır. Bir beldeye girildiğinde kubbelerin görülmesi o beldenin bir İslam beldesi olduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Ancak bu kubbelerin yıkılması, yok edilmesi sadece bir binanın sonu değil aynı zamanda dinin de o belde açısından sonu anlamına gelmektedir. Dünyadaki kubbe sayısının azalması da dinin gerilemesi, inancın azalmasını sembolize eder.

Girdap da toplumun yaşam tarzını anlatması bakımından önemlidir. Girdap anlam olarak "karanlık, çukur ve ters dönme" ifadelerini içerir. Kötü zaman, mekân ve şartların anlatımında kullanılan girdap sözcüğü özellikle Osmanlı devletinin son zamanlarını anlatmak için uygun bir kavramdır. Kurtulmaya çalıştıkça içine çeken girdap, doğal olarak gerçekleşen ve doğal olarak sona eren bir doğa olayıdır. Bu nedenle de girdaptan kurtulabilmek için ancak kendisinin durması beklenmelidir. İnsanlar ve toplum içinde bu yaşanan zaman bir girdaptır. Çırpınmak, kurtulmak için çırpınmanın da anlamı yoktur. Girdabın duracağı zamanı beklemek gerekir. Bu nedenle de kurtulmanın belirsiz hatta belki de imkânsız olduğu bu girdap hali dönemdeki insan psikolojisini göstermesi bakımından önemlidir.

Metinde yer alın ikinci tip ise gelecekte ümidini kesmemiş, inancını hala koruyan, şairin de içinde bulunduğu ümitli insan tipidir. Özellikle şiirin ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu insan

tipine ait özellikleri görmek mümkündür. Tanzimat'tan sonra farklı düşünce sistemleri oluşmuş olsa da İslam'ı temel felsefe kabul eden ve kurtuluşun ancak yeniden İslam'a daha sıkı bağlanması gerektiğini düşünen insanlar da azımsanmayacak kadar fazladır. Bu tipe ait yaşam tarzı ve dünya görüşüne dair metinden şu ifadeleri alabiliriz:

Tablo 2: Anlam İlişkisi II

Mısra numarası	Somut İfadesi	Soyut Karşılığı	Anlam
16	Ferdâ-yı mev'ûd	İslam'ın günleri	parlak
19	Kat kat perdeler	Engeller	
20	Ufuklardan bir aydınlık	Zafer	
25	Mecnun	Müslümanlar	
26	Leylâ	İslam dini	
27	Nasıldır mâsiva bilmez	Dünya önem vermeyen	malına
27	Onun fânisidir ancak	Dünyada olduğunu bilen	geçici
32	(Kimin uğruna) kurban	Şehitler	

Metinde betimlenen ümitsizlik psikolojisi karşısında ikinci bendden itibaren İslam'ın geleceğinden ümitli olan insanların özellikleri sıralanır. Bu insan tipinin en belirgin özelliği Allah'tan ümidini kesmemiş olmasıdır. Yaşanan kötü zamanın geçici olduğuna inanıp Allah'ın Kur'an'da vaad ettiği zaferin muhakkak gerçekleşeceğine ve geleceğin şimdiden çok daha parlak olacağına olan inançlarını korurlar. Kat kat perdelerin, hakikatin görünmesine engel olduğu düşüncesi toplumun teslimiyetçi yaşam tarzının bir yansımasıdır. İslamiyet'in kader inancı gereği, yaşananların bir "imtihan vesilesi" olduğu düşüncesi sabrı da beraberinde getirir. Bu nedenle toplumda bir isyan ya da inancın tamamen reddedilmesi gibi bir duruma rastlanmaz.

Şair, Müslümanlar ve İslamiyet arasındaki ilişkiyi Leylâ ve Mecnun karakterleri ile somutlaştırır. Mecnun, hayatını Leylâ'nın peşinden koşarak onun aşkı ile oradan oraya savrulur. Hayatındaki tek gayesi, Leylâ ile birlikte bir hayat sürmektir. Mecnun, aşkla isteyen Leylâ ise istenendir. İslamiyet'in doğuşundan itibaren "Allah için cihad" etme düşüncesi ile Müslümanlar dünyanın dört bir tarafına yayılırlar. Özellikle Osmanlı devletinin altı yüz yıl boyunca yaptığı tüm savaşlarda ortak amaç, cihat fikridir. Fethedilmek istenen her yer bir "Leylâ"dır. Fethedildikten sonra başka yerler başka yurtlar "Leylâ" olur. Bir anlamda metinde Leylâ, Müslümanlar için bir kızıl elma anlayışını temsil eder. Bu amaçla hareket eden Müslümanlar için de ümitsizlik söz konusu değildir. Dünyanın geçici olduğuna inanan bu insanlar, bu dünyada kaybetmiş olsalar da öbür dünyada kazandıklarını bilirler. Geçici oldukları bu dünyada

hiçbir malın, mülkün de önemi yoktur. Yönlendirici olan sadece dindir. Sağlam bir inanca bağlılığını sürdüren Müslümanlar, hâlâ aynı amaçla can vermeye de hazırdır. Toplumda ümitsizliğe kapılan insanlar olduğu gibi cihat düşüncesini devam ettiren “mücahit” tipler de varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı devletinin son zamanlarında aynı anda birden fazla cephede savaşın olması bu insan tipi üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmez. “Ölürsem şehit, kalırsam gazi” olarak ifade edilen düşünce tarzı, toplumun savaşa bakışını özetler. Şehitlik ve gazilik toplumda yüce bir makam olarak algılanmaktadır. Şiirde geçen “Kimin boynundadır serden geçip berdâr olan canlar? / Kimin uğrundadır, Leylâ, o makteller, zindanlar? / Helal olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen ey Leylâ / Görün bir kerecik, ye’s etmeden Mecnûn’u istilâ” mısraları toplumun sahip olduğu zihniyeti açık bir şekilde ifade etmektedir.

Şiirde iki insan tipi algısı ortaya konurken özellikle soyutlamalardan yararlanılması dikkat çekmektedir. Bu, İslam medeniyetinde, devletin ve toplumun anlam değerlerinin maneviyata (dine) dayanmasından kaynaklanmaktadır. Genel anlayışın soyut kavramlara bağlı olması “hakikat” (gerçek) algısını da etkiler. Hakikatin gözlenebilen bir yapıda olmaması, insanların nesneyi algılayış arzını da temellendirir. Şiirdeki bu soyutlamalar, toplumun bu algısı ile paralellik taşır.

Metinde devletin resmî ideolojisine dair ifadeler de görülmektedir. Devlet ideolojisi, toplumsal düzeni ve kurumlar arasındaki ilişki ve hiyerarşiyi düzenlemesi bakımından önemlidir. Devlet ideolojisi, toplumdaki hâkim ideolojiyi gösterir. Resmî ideoloji, devletin dünyayı algılayışını biçimlendiren, iç siyasetini ve kurumsal yapılarını belirleyen, özellikle toplum ve kültürünü şekillendiren bir dünya görüşü olarak tanımlanabilir. (Ocak 1999: 72) İslam devletlerinde hükümdar “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak görülür. Şiirde bu düşünce “şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır; / Hilâlîm, göklerin kalbinde yer tutmuş, otağındır” mısralarında ifade edilmektedir. İslam’ın yeniden devlet yönetiminde hâkim olması için yapılan davet bir hükümdar karşılamasını andırır. Şafaklar halı, tan meşale, hilal de otağ olarak hükümdarını bekler. Toplumun köle olarak ifadesi “teb’a” anlayışı ile açıklanabilir. Ülkedeki bütün teb’a, insanlar, İslam’ın her emrini yerine getirebilmek için bekler. Osmanlı devletindeki yönetici ve yönetilen ilişkisi de bu hiyerarşik düzen içerisinde gerçekleşir. Metinde yönetici ve yönetilen olarak ayırabileceğimiz bu yapı, toplumdaki hâkim ideoloji olan “hükümdarın kutsal oluşu” anlayışının bir göstergesi olarak okunabilir.

2.2. Dönem Zihniyetinin Kaynakları

Leylâ şiirinin incelenmesinde İslam medeniyetinin bir parçası olan Osmanlı’nın ataerkil zihniyetin egemenliğinde olduğu, bu zihniyetin anlam dünyasını büsbütün sardığı ve toplumsal yapının da bu anlam dünyası üzerine inşa edildiği görülmektedir. Ataerkil zihniyette toplumun temel unsuru dindir. Toplum, dünyaya bakışını, ahlak yapısını bu unsura göre şekillendirir.

Metinde özellikle üzerinde durulan ifade “ferdâ-yı mev’ud” yani vaad edilen yarındır. Zaferin muhakkak inananların olacağı Kur’an-ı Kerim de değişik ayetlerde tekrar etmektedir. Saffat suresi 37. ayetinde geçen “Andolsun ki peygamberlikle gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmiştir: Onlar var ya, elbette onlar muzaffer olacaklardır ve elbette bizim ordularımız mutlaka galip gelecektir.” (Yıldırım 1998: 446) Fetih suresi 3. ayette “Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder.” (Yıldırım 1998, 510) Saffat suresi 61. ayette geçen “Seveceğiniz bir şey daha var: Allah’tan yardım ve yakın bir fetih... Müminleri müjdele.”

(Yıldırım 1998: 447) ifadeleri Müslümanları zafer konusunda ümitlendirir. Her girilen savaşta Allah'ın yardımına olan inanç, zafer için teşvik edici bir unsur olmuştur. Ancak savaşlarda kayıplar başladığında da bu ayetlerin bildirdiği mutlak zaferden umut kesilmemiş, geleceğe olan inanç toplumun önemli bir kesimi tarafından devam ettirilmiştir.

Toplumun yaşam tarzı ve insanların eşyaya bakış açılarını ifade eden “ Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânisidir ancak” mısraı da anlam olarak yine bir ayete dayanmaktadır. Enbiya suresi 35. ayette geçen “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.” (Yıldırım 1998: 323) ifadeleri Müslümanların hayata ve eşyaya bakış tarzını şekillendirir. Eşyanın önemsiz ve geçici olduğu düşüncesi, toplumun inanç algısını da göstermektedir. Bu algı aynı zamanda toplumun gerçeklik algısı üzerinde de etkilidir. Bu dünyanın geçici oluşu gerçeğin başka bir âlemde olduğu ve bu asıl âlemin hedef alınması gerektiği İslam toplumlarında öncelenen cihad düşüncesini de açıklamaktadır.

Allah'ın vaad ettiği zafere ulaşma amacıyla hareket eden Müslümanlar için şehitlik de istenilen bir makamdır. Şehitliğin birçok ayette ve hadiste övülmesi Müslümanlar için bir hedef olarak belirlenmesini sağlamıştır. Bakara suresi 154. ayette “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz anlayamazsınız.” (Yıldırım 1998: 23), Ali İmran Suresi 157. ayette “Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti (sizin için) onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.” (Yıldırım 1998: 69) Nisa Suresi 74. ayette “Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, her iki durumda da biz ona yarın pek büyük bir mükâfat vereceğiz.” (Yıldırım 1998: 88) ifadeleri şehitlik makamının dindeki yerini ve önemini göstermektedir. Allah'ın Kur'an'da verdiği bu müjdeler İslam toplumlarında insanların cepheden cepheye koşmalarının nedenini de açıklar. Hayata din eksenli bakan insanlar için Allah yolunda ölmek, yaşamaktan çok daha kıymetlidir.

Metinde yalvarma ve yakarış bildiren son bentte İslam'ın yeniden “otağ” a çağrılması da “hükümdarın kutsal oluşu” anlayışına dayanır. Otoriter zihniyetin maddi unsurlarıyla şekillenen hiyerarşik yapıya göre din, insanlar üzerinde otorite kuran bir unsurdur. Bu da hâkim ideolojinin, dinden gücünü alan otoriter zihniyet olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak metnin zihniyeti ataerki zihniyetin dini yapısından kaynaklanan otoriter zihniyettir. Toplum bu zihniyete göre şekillenir; davranışlarına, duygu ve düşüncelerine yön verir.

SONUÇ

Mehmet Akif Ersoy'un *Leylâ* başlıklı şiirini, metinden hareketle Müslümanlara ümit vermek için yazdığı anlaşılmaktadır. Şair, bu amacını gerçekleştirirken toplumdaki genel ümitsizlik havasına da yer verir. İslam dünyasının özelde Osmanlı'nın yaklaşık son üç asırdır yenilgi ve gerileme ile karşı karşıya kalması bu ümitsizliğin ana nedenleri arasındadır. Şiirde öncelikle bu durum ayrıntılı bir şekilde betimlenir. Zaman zaman şairde de bu çaresizlik ve bezginlik hali görülmektedir. Şair, bu düşüncüyü soru sorarak içselleştirir. Şair bu düşünceye sahip toplumun bir kısmının sözcülüğünü de yapar. Ancak şiirin ikinci bendinden itibaren bu karamsar tabloyu dağıtan şair, eski günleri hatırlayarak bir bilgi tazelemesi yapar. Toplum, yeniden güzel günlerin geleceğine inananlar ve inanmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Şiirde ümit ve ümitsizlik dönemin hâkim bakış açısı olarak ele alınmaktadır.

Şiirde kelimelerin ve vurgunun, şairin vermek istediği duygu ve düşünceye hizmet ettiği ve böylece dönemin zihniyet yapısının da ortaya konmaya çalışıldığı anlaşılr. Şiirde hâkim zihniyet İslam medeniyetinin genel algısıdır. Toplumun zihniyet yapısı, yaşam tarzı ve eşyaya bakışı İslam düşüncesine uygun olarak ifade edilir. Şairin ümit aşlamak istediği İslam toplumları, Allah'ın vaad ettiği zaferin yeniden gerçekleşmesini beklemektedir. Karamsarlık ve ümit arasında gidip gelen insanlar, şiirde belirsizliği, çaresizliği, yalnızlığı ve çikışsızlığı ifade eden somut ifadelerle betimlenir. Bu durumdan kurtuluş ise İslam'ın yeniden toplumun başına geçmesi, böylece vaad edilen zafere ulaşılması ile gerçekleşecektir. Ataerkil ve otoriter zihniyetin hâkim olduğu toplumun zihnî yapısının temelleri de ayetlere dayanmaktadır. Leylâ şiirinin yapısı ve içerdiği anlam birlikleri ile dönemin zihniyet yapısını ortaya koyduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş. (2009). *Şiir Tahlili -Teori ve Uygulama*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Bilkan, A.F.(2009). *Osmanlı Şiiri 'ne Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: Timaş
- Çüçen, A. K. (2001). *Bilgi Felsefesi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Ersoy, M. A. (1987). *Safahat* (M. Ertuğrul Düzdağ, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kongar, E. (2007). *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köprülü, M.F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mahçupyan, E. (2000). *Batı'dan Doğu'ya, Düinden Bugüne Zihniyet Yapıları ve Değişim*. İstanbul: Patika Yay.
- Mengi, M.(1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, (2. bs.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. yüzyılları)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Okuyucu, C. (2006). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: L&M Yay.
- Ülgener, S. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yay.
- Ülgener, S. (2006b). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*. İstanbul: Derin Yay.
- Yıldırım, S. (1998). *Kur'ân-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*. İstanbul: Feza Yayınları.